

UDC 94(430):101.9 «XX» Шпенглер

DOI 10.2518/2307-7778.19.01.06

Марина МИХАЙЛЮК

кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна, 01001 (m.mykhayluk77@ukr.net)

Maryna MYKHAILIUK

PhD (History), Researcher, M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Tryokhsviatytelska st., 4, Kyiv, Ukraine, postal code 01001 (m.mykhayluk77@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8357-4744>

ТВОРЧИСТЬ ОСВАЛЬДА ШПЕНГЛЕРА ТА ЙОГО СТАВЛЕННЯ ДО ІДЕОЛОГІЇ ФАШИЗМУ І НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ

Анотація. *Мета дослідження* – аналіз основних концептуальних засад творчості німецького філософа Освальда Шпенглера, його ставлення до ідеології та лідерів італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму; впливу думок філософа на формування державотворчої позиції націонал-соціалізму. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого нарративного конструктивізму, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних методів. Одним із методів є біографічний, що дав змогу оцінити й визначити вплив О. Шпенглера на формування ідеології радикальних західноєвропейських націоналістичних рухів початку XX ст. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в українській історіографії, на основі аналізу творів О. Шпенглера та їх інтерпретації вітчизняними істориками, з'ясовано вплив філософа на формування ідеології німецького націонал-соціалізму. **Висновки.** Творчість О. Шпенглера деякий час позитивно сприймалася нацистами, адже він писав про поділ народів/націй на обраних та підлеглих. Вважав, що для соціалізму характерне поглинання індивідуальності та її розчинення в загальній людській масі. У соціалістичних ідеях панувала дисципліна, твердий державний порядок, сильна ієрархія влади. Публікації філософа посприяли обґрунтуванню окремих аспектів ідеології націонал-соціалізму: ідей «соціалізму», «вождизму», лідерства Німеччини серед європейських країн, історичної особливості німецької нації, її войовничий, завойовницький характер, поєднання пруського духу (націоналізму) із соціалізмом. Погляди О. Шпенглера відіграли значну роль у підготовці німецького суспільства до сприйняття нацистської ідеології і теоретики «нового режиму», попри складні стосунки філософа з націонал-соціалістами, належно оцінили його духовний спадок.

Ключові слова: пруський соціалізм, пруський дух, націоналізм, вождизм, лібералізм, фашизм, націонал-соціалізм.

THE CREATIVE ACTIVITY OF OSWALD SPENGLER AND HIS ATTITUDE TO IDEOLOGY FASCISM AND NATIONAL-SOCIALISM

Abstract. *The purpose of the research:* an analysis of the basic conceptual foundations of the creative work of the German philosopher Oswald Spengler, his attitude to ideology and the leaders of Italian fascism and German National-socialism; an analysis of the influence of the philosopher's thoughts on the formation of the state-building position of National-socialism. **The research methodology** is based on the principles of historicism, a systematic approach, a scientific approach, a verifying approach, the author's objectivity, a moderate narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical methods. One of the methods is biographical, which made it possible to evaluate and determine the influence of O. Spengler on the formation of the ideology of radical Western European nationalist movements of the early XX century. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time in Ukrainian historiography, on the basis of the analysis of the works of O. Spengler and their interpretation by domestic historians, study out the influence of the philosopher on the formation of the ideology of German National-socialism. **Conclusions.** For some time, O. Spengler's creativity was positively perceived by the Nazis, because he wrote about the division of peoples / nations into elected and subordinate. He believed that socialism was characterized by the absorption of individuality and its dissolution in the general human mass. In socialist ideas dominated discipline, a solid state order, a

strong hierarchy of power. The publications of the philosopher contributed to the justification of certain aspects of the ideology of national-socialism: the ideas of «socialism», «Führer», Germany's leadership among European countries, the historical peculiarities of the German nation, its militant, aggressive character, the combination of the Prussian spirit (nationalism) and socialism. O. Spengler's views played a significant role in preparing German society for the perception of Nazi ideology and the theorists of the «new regime», despite the difficult relations of the philosopher with the National Socialists, appreciated his spiritual heritage.

Key words: *Prussian socialism, Prussian spirit, Nationalism, leadership, Liberalism, Fascism, National-Socialism.*

Постановка проблеми. Вивчення постаті німецького дипломованого філософа, історіософа, мислителя, культуролога, сучасника зародження і розвитку націонал-соціалістичного руху Освальда Арнольда Готфріда Шпенглера (1880–1936 рр.), його творчій спадок, а також вплив на нацистську ідеологію донині залишається актуальною і багатогранною темою, оскільки духовну спадщину філософа не можна недооцінювати. Насамперед, його творчість сприяє розумінню і переосмисленню суспільно-політичних процесів, що відбувалися в Європі наприкінці XIX – початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературно-філософський доробок Шпенглера детально аналізувався багатьма радянськими істориками (Meleshenko, 1965; Bogomolov, 1969; Blank, 1974; Bessonov, 1985; Galkin, 1989). У російській історіографії творчість філософа розглядалася з політологічних позицій, його ставлення до політичних процесів в Німеччині у проміжку часу між Першою світовою війною і приходом Гітлера до влади (Plenkov, 1997; 2004; Afanasev, 2007; Vershinin, 2007; Artamoshin, 2009).

Українські дослідники помітно менше приділяють увагу О.Шпенглеру, адже кількість публікацій та згадок про нього досить обмежена (Stepanova, 2013; Salata, 2017). Представники західної історіографії аналізують творчість філософа, як з позицій ставлення до нацизму, так і з точки зору «пророка занепаду», дослідника світової історії та політики, консервативного мислителя (Koktanek, 1968; 2015; Felken, 1988; Farrenkopf, 2001; Zonthaimer, 2009).

Метою статті є аналіз основних концептуальних засад творчості Освальда Шпенглера, його ставлення до ідеології та лідерів італійського фашизму і німецького націонал-соціалізму; впливу думок філософа на формування державотворчої позиції націонал-соціалізму.

Виклад основного матеріалу. Освальд Шпенглер – автор історико-філософських творів «Загибель Заходу» (1918 р.) (в російському перекладі «Закат Европы», 1923 р.), «Пруссаттво і соціалізм» (1920 р.), «Роки рішень. Німеччина та всесвітньо-історичний розвиток» (1933 р.) – вважається прихильником ідей Ніцше, Лянґбеєна і Дрізмаса. Від Ніцше запозичив песимізм і скептицизм, використання образів поета Йоганна Вольфганга фон Гете (трагедія «Фауст»), «волонтаризм» Артура Шопенгауера, становий поділ суспільства, такі поняття як «аристократія і плебс», «інстинкт», «стадний інстинкт», «вища людина», «неповноцінні», надаючи їм своєї інтерпретації. Як зазначав сам Шпенглер: у Гете він запозичив метод, а у Ніцше – постановку питань. Думка філософа про духовний занепад Європи не є новою, а запозиченням із творчості Лянґбеєна і Дрізмаса, які вбачали спасіння Європи в духовному відродженні Німеччини.

Шпенглер в плані розвинення теорії «філософії життя», до якої додав поняття «долі і мети людства», мав багато спільного з Ніцше й в приватному житті: слабке здоров'я (вроджена вада серця), складні стосунки із рідними (особливо із батьками, яких не надто поважав), самотність, відлюдкуватість, мовчазливість, несприйняття навколишнього світу, думки про самогубство. Помер філософ в Мюнхені, в ліжку під час сну. За словами сестри, в його домовину поклали книжки «Фауст» і «Так казав Заратустра», які завжди брав із собою у подорож (Artamoshin, 2009, p. 153).

Розвиваючи шопенгауерівську ідею «волютаризму» і ніцшеанське «прагнення до влади», філософ пише про те, що світ опирається волі. Люди поділяються на «хижих і домашніх тварин». «Хижа тварина» – це благородне створіння нового типу, якому невідома мораль, породжена слабкістю. Тому рекомендував в ім'я оздоровлення суспільства повністю згорнути соціальне законодавство і благодійність, ліквідувати суспільні установи, що полегшували життя слабким, хворим і неповноцінним, і тим самим гальмували природній процес звільнення суспільства від зайвого «тягаря» (Gaikin, 1989, p. 278–279). Що згодом частково й зробив нацистський режим. Поділяючи позицію Ніцше, філософ писав: «Сила, що підносить справжнього політика над усіма людьми – це незалежна воля до влади, вона сповнює також нову державу, дає їй новий закон» (Zonthaimer, 2009, p. 191).

Кожна людина, народ, раса, мають свою особливу «душу», що виникає по волі долі. Доля вирішує її участь: панування або покірність. Життя та історія підпорядковуються долі. Початок ХХ ст., для Шпенглера, став часом замирання і «зимового сну» європейської культури, коли «згасли душа, життєва сила, мислення, а мистецтво стало розкішшю». «Згасання душі» могло призвести до стирання всіх національних расових особливостей, до втрати народами своєї індивідуальності, до панування безликої й інертної маси, що погубить імперію, яка стане примітивно-деспотичною. Германська раса увібрала в себе усі позитивні риси «расової душі», що вціліли від минулих етапів розвитку європейської культури. У творчості філософа возвеличується Священна Римська імперія, германці, завойовницька політика німецьких імператорів, німецьке мистецтво, німецькі представники схоластики і містики. Слов'яни розглядаються як об'єкт завоювань, «аморфна» маса, як засіб для прояву лицарських рис германців, які в походах проти слов'янських народів зміцнили і створили лицарські ордени. Віра в долю країни нівелює можливість зміни світу шляхом революції «знизу».

Маси нездатні щось змінити в ході історичного процесу. Вони, волею історичної долі мусять передати владу і всі організаційні функції суспільного життя в руки вождів, майбутніх володарів світу – «цезарів». «Цезарі» германської раси здійснять «оздоровлення» світу або принаймні відстрочать загибель західної цивілізації. Відтак філософ був упевнений, що рано чи пізно прийде час переходу від парламентської демократії до військово-деспотичної диктатури (цезаризму), диктатури сильної, вольової людини (Blank, 1974, p. 34–36; Meleshenko, 1965, p. 91–97).

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. О. Шпенглер вважає «занепадом» культури та переходом в цивілізацію, основними рисами якої визначав науково-технічний прогрес і урбанізацію. Технічний прогрес поступово перемагає «природне надбання», тому духовна культура занепадає. Брутальність цивілізації стала однією з передумов занепаду культури. Хоча сам автор не вважав занепад катастрофою. Для нього занепад був початком майбутнього. Цивілізація – не смерть для культури, а початок чогось нового, драматизм нових форм життя, нових протиріч. Можна цілком погодитися із позицією Г. Степанової в тому, що Шпенглер розробив і запропонував суспільству нову модель пізнання світу – «переживання історії й культури» (Stepanova, 2013, p. 22, 42, 46–47).

На думку А. Бланка, історіософ з часом відходить від закономірності історичного процесу, його незмінності, а навпаки намагається закликати суспільство до радикальних змін в історії країни, перемогти «долю». А для цього потрібно відкинути будь-які моральні норми, відмежуватися від любові до ближнього (Blank, 1974, p. 370). Загалом антитеза «культура-цивілізація» була характерною для німецької думки. Історіософ писав про занепад і деградацію віку «цивілізації», що змінив вік «культури», тому його думки не втратили своєї актуальності й до тепер.

Шпенглер намагався «філософськи» обґрунтувати велику місію германців, які мали вивести Європу з періоду «занепаду», основи майбутнього нацистського

«вождизму», відкинувши революційний шлях зміни суспільного устрою, проповідував ніцшеанську мораль панів. Причину «Занепаду Європи» вбачав в панівній ролі «плебейства», «неорганічної маси» (міського плебсу) із його демократизмом, які принизили культуру дворянства, духовенства і заможних селян. Демократичний рух вважав чужим германській расовій свідомості. На думку З. Мелешенко, саме «Занепад Європи» став базовим твором для написання А. Розенбергом «Міфу ХХ ст.» (Meleshenko, 1965, p. 91).

Одним із головних лейтмотивів у творчості О. Шпенглера є роздуми про соціально-економічне і політичне становище Німеччини, історичну місію німецького народу. Події Першої світової війни лякали філософа, адже він вважав, що світ вступив в епоху світових війн, а історія держав – це суцільна історія війн, які є природнім, традиційним фактором на відміну від модерністського пацифізму. Водночас надія на світле майбутнє переборювала страх. У наступних своїх творах філософ дещо переглядає погляди на західну цивілізацію, що перебуває в «занепаді» і акцентує увагу на таких поняттях як «капіталізм», «лібералізм», «соціалізм», «фашизм», «пруський дух», «старопруський стиль», «становий поділ», «нація», «кельтсько-германська раса» тощо.

У брошурі «Пруссактво і соціалізм», випущеною російською мовою в 1922 р., дефініцію «соціалізм» Шпенглер розуміє як життєву форму, політичний, соціальний і господарський інстинкт реалістично налаштованих народів, ступінь цивілізації, а не культури, адже розвиток останньої закінчився в 1800 р. Однак в цьому інстинкті продовжує жити стара воля до влади і безкінечного, воля до необмеженого світового панування у військовому, господарському та інтелектуальному світі. Воля знаходить свій прояв у факті світової війни та ідеї світової революції, в рішучості сплавити неупорядковану масу людства в одне ціле за допомоги техніки і винаходів. Поняття «нація» Шпенглер трактує як неупорядковану масу, з якої багаті і бідні виокремлюються, не створюючи одного класу. І в той же час зазначає, що вся нація являє собою один єдиний клас, не обмежений строгістю німецьких станів (Shpengler, 1922, p. 22, 60, 62).

«Пруська державна ідея, як ідея відбору й служіння, германської вірнопідданності, як прообразу стосунків народу і вождя, відверте недооцінювання політичних можливостей народу, ігнорування всіх конституційних ідей, переоцінка впливу окремої особистості, глорифікація сили інстинкту, крові і раси – ось підсумок шпенглерівської державної ідеї», – вважає Курт Зонтгаймер (Zonthaimer, 2009, p. 191).

Радянські і російські науковці, вивчаючи «соціалістичні» погляди Шпенглера по-різному інтерпретують його позицію. Так, А. Богомолів і О. Пленков зазначають, що О. Шпенглер ототожнює «соціалізм» з тоталітаризмом і авторитаризмом. У нього існує два «соціалізми»: один в «Занепаді Європи», інший – в «Пруссактві і соціалізмі». Перший не є системою милосердя, гуманності і піклування, а є системою волі до влади. Цей соціалізм як помираюче життя культури, як трагічний нігілізм, що опинився у безвиході. Інший соціалізм – це політичні форми волі до влади, серед яких виділяє: англійський лібералізм, французький ідеальний анархізм з деспотизмом генералів і президентів, і прусський державний націоналізм (Bogomolov, 1969, p. 159–161; Plenkov, 1997, p. 355).

З. Мелешенко вважає, що філософ ототожнював прусський дух із соціалізмом та ідеєю авторитаризму, втіленням яких стала держава Отто фон Бісмарка. Німецька інтелігенція і дрібні буржуа, а згодом і націонал-соціалісти оцінили вислови Шпенглера про «голос крові», «інстинкт солдата», «історичне призначення Німеччини», страх перед пануванням маси (Meleshenko, 1965, p. 101–102). А. Бланк переконаний, що Шпенглер робить усіх німців соціалістами, яким не притаманне капіталістичне світосприйняття, що належить англійцям, американцям і французам. Біржовики, маклери, спекулянти стоять на позиції «англосаксонської етики», адже

ними керує «єврейський інстинкт». Звідси виходить, що один капітал соціалізм інтегрує, а інший «паразитуючий» відкидає (Blank, 1974, p. 37).

Б. Бессонов пише, що німецький капіталізм був пронизаний соціалістичним духом, тому поняття є тотожними. Через це О. Шпенглер нападає на марксизм, який заважає розвитку прусського соціалізму. Для філософа не існує ніякого робітничого класу, а є лише нація, народ. У той же час переконаний, що О. Шпенглер поділяє народ на творчу еліту (сильний правлячий клас) і масу (стадне «ми»), радить правлячому класу рахуватися з думкою маси трудящих і відкрито не виступати проти демократичного устрою (Bessonov, 1985, p. 92–93).

Попри існування різних інтерпретацій думок німецького філософа, слід зауважити, що позиція радянських істориків виходить із комуністичного (ленінсько-марксистського) сприйняття капіталізму і соціалізму, що на практиці означає перекручування шпенглерівського розуміння суті прусського соціалізму. По-перше, такого поняття у нього не було, він давав визначення лише дефініції «соціалізм». По-друге, Шпенглер лише поєднав поняття «пруського духу» з тими ідеями, мріями, прагненнями, якими жило німецьке суспільство. З часом, він взагалі «соціалізму» став надавати іншого значення, що відображено в його більш пізніх творах.

Лише А. Галкін, цитуючи німецькомовні праці філософа, дає більш-менш обґрунтовану оцінку шпенглерівському «соціалізму», зазначаючи, що прусський соціалізм – це поєднання ніцшеанських ідей з феодальними утопіями середини XIX ст. Філософ звільнив німецький соціалізм від марксизму і зробив його суто прусським, адже старопруський дух і соціалістичне світосприйняття є одним цілим. У суспільному відношенні соціалізм для О. Шпенглера – це логічний антипод лібералізму, оскільки основою ліберального суспільства є індивідуум, особистість. А соціалізм – це заперечення індивідуалізму, його поглинання суспільством, персоніфікованим в особі державного керівництва. Якщо лібералізм – це анархія, то соціалізм – дисципліна, твердий державний порядок, ієрархія. Соціалістичним ідеалом О. Шпенглера є солдатська казарма, а символом істинного соціалізму – прусський фельдфебель. Філософ закликає використати популярність ідей соціалізму серед робітничого класу, повести його тим шляхом, яке вкаже правлячий клас, заставити його в ім'я соціалізму підкорятися чужому пануванню, помирати заради чужої перемоги і принести жертву задля досягнень пануючого стану. Згодом ця ідея О. Шпенглера буде взята на озброєння націонал-соціалізмом і доведена до культу фюрера і націонал-соціалістичною німецькою робітничою партією Німеччини (далі – НСДАП). О. Шпенглер намагається пояснити суть іншого поняття – «інтернаціоналізм». «Істинний інтернаціонал, – пише він, – можливий лише в результаті перемоги ідеї однієї раси над усіма іншими» (Galkin, 1989, p. 279–280).

О. Пленков теж звертає увагу на творчість Шпенглера як на одну з передумов для виникнення майбутньої тоталітарної системи. Проте помилково вважає, що філософ приписує «соціалізм» виключно Пруссії і ставить інтереси суспільства на перше місце, тому називає його «німецьким соціалізмом». Вбачає шпенглерівську квінтесенцію німецького (пруського) духу в служінні вищій ідеї, адже ядром соціалізму є прусський дух. Філософ справжнім соціалістом рахував не К. Маркса, а прусського короля Фрідріха Вільгельма I. Пруський соціалізм був сфальсифікований веймарською демократією на користь англійської ліберально-капіталістичної ідеї. Листопадову революцію Шпенглер називає самим бездумним заходом в німецькій історії, перемогою Заходу над духом Пруссії. Парламентаризм, лібералізм і марксизм не підходять Німеччині, оскільки англійці залежать від матеріальних факторів. А призначення Німеччини – це авторитарний прусський соціалізм. Нова держава має бути жорсткою, здатною перемогти капіталізм і здолати західний вплив. «Капіталізм і соціалізм – це дві суспільні будови, – пише Шпенглер, – одна з яких заснована на

багатстві і успіху, а інша – на авторитеті і законодавстві» (Plenkov, 1997, р. 252–253, 356–357, 359).

С. Артамошин зазначає, що появі пруського соціалізму як альтернативи демократичної республіки сприяла революція 1918 р., яку О. Шпенглер назвав «революцією дурості, здійснену натовпом на чолі з інтелігенцією», адже істинний соціалізм, що проявив себе у серпні 1914 р., був зраджений. Відречення кайзера і затвердження Ради народних уповноважених являлось для Шпенглера початком кінця держави. Пруський порядок змінився хаосом політичних партій і рад, це при тому, що пруський дух відповідає за вірність, дисципліну, самовиховання.

Німецький дослідник С. Бройер помітив, що соціалізм О. Шпенглера виступає не як принцип економіки, а насамперед як принцип етики з формою виразу волі до влади. Адже він не сприймав соціалізм в дусі К. Маркса, оскільки марксистський інтернаціоналізм і соціалізм рухнули в 1914 р. Натомість виник «істинний соціалізм» – німецький по духу і національний по характеру. Особливість пруського соціалізму у його державності, а не класовості, породженою етикою ідеї обов'язку служити лише видає особистість – виходець з народу, який здатний очолити народний рух і повести людей за собою. Адже народний рух втоптаний у багно через недолугість вождів та їх світи. Фактично О. Шпенглер поєднав політичну і культурологічну проблеми цивілізації надією на лідера із народу, який би відновив традиційну систему на противагу індустріальній, із присутнім йому духом лицарства, честі, внутрішнього аристократизму, самовідваги і обов'язку. Цю ідею він виношував як ідею «цезаризму», яка мала вирости на ґрунті демократії. Поява цезаризму сприяла би ліквідації диктатури грошей та її політичної зброї – демократії (Artamoshin, 2009, р. 149–152). Упродовж 1914–1917 рр. Шпенглер видає два звернення до політичної еліти країни: одне безпосередньо до кайзера Вільгельма II, друге – до німецького дворянства (Vershinin, 2007, р. 214).

У книзі «Будівництво нового рейху» філософ знову викриває капіталізм і західну демократію. Вказуючи на те, що на початок 1930-х рр. Італія стала більш пруською, ніж Німеччина. Адже проблеми вирішували сильні особистості, такі, як Ленін в Росії і Муссоліні в Італії (Plenkov, 1997, р. 359–360). Аналізуючи всесвітню історію і місце Німеччини в ній, О. Шпенглер дійшов висновку, що станом на 1930 р. країна знову опинилася у небезпеці і потребує сильного лідера, який здатен взяти відповідальність на себе і вивести країну з економічної прірви і політичної кризи. На початку 1933 р. він видає книжку «Роки рішень», що виникла на основі доповіді «Німеччина в небезпеці» (1930 р.), прочитаної на засіданні Гамбурзького патріотичного товариства. Але доповідь не справила на присутніх враження, що неабияк стривожило і занепокоїло автора.

У своїй праці О. Шпенглер нещадно критикує політичну та економічну ситуацію у світі та Німеччині, європейський лібералізм в якому вбачає коріння російського більшовизму. Продовжує аналізувати капіталізм і соціалізм, знаходячи між ними багато спільного, суть тоталітарних режимів і роль диктаторів. Розглядаючи два види світових революцій: «білу» і «кольорову», помічає, що закінчення першої є початком другої. Пише, що поняття «більшовизм», «комунізм», «класова боротьба», «капіталізм» і «соціалізм» є, насамперед, гаслами, які виникли із моди на мислення (Vershinin, 2007, р. 213). У передмові до книжки, він описує вже згадану ненависть до «брудної» революції 1918 р., яку вважає зрадою «неповноцінної» частини суспільства (Shpengler, 2007, р. 7–8). Шпенглер вбачав у виникненні Веймарської республіки розрив з німецькою історією і німецькою державою. Щоб поновити зв'язок народу із німецькою історією необхідно було подолати республіку.

Прихід нацистів до влади називає «національним переворотом», наскрізь пруським, таким як національний підйом 1914 р. Філософ чекав від нацистської

влади не пафосу, не демагогії і популізму, а реальних кроків з оздоровлення країни, яка перебувала в «небезпеці». С. Артамошин зазначає, що події 30 січня 1933 р. О. Шпенглер розумів як націоналістичний переворот, який покінчив із нерішучістю і безволлям веймарської демократії. Проте це була не перемога, оскільки не було ворога. Радше – це обіцянка майбутніх перемог, які можна було досягти лише у важкій боротьбі (Artamoshin, 2009, р. 150, 153). Тож, прихід нацистів до влади філософ вважав початком довготривалої боротьби Німеччини за місце в Європі, а не остаточною перемогою, якою вихвалялися нацисти.

Далі філософ попереджав: якщо окремих індивідів не захоче змінювати історію, то вона сама змінить його. Мужність правителя полягає в умінні дивитися небезпеці прямо у вічі, адже небезпека завжди поряд з тими, хто діє активно. Березневу перемогу нацистів 1932 р. О. Шпенглер вважав занадто легкою і нездатною відкрити очі переможцям на масштаб небезпеки, її походження і тривалість. Тому чекав на прихід до влади лідерів, державних діячів рівня О. Бісмарка. Наголошував, що Німеччина як молода країна не може вирішувати політичні проблеми всесвітнього масштабу, а інші народи занадто «старі й інертні», щоб не лише оборонятися. Відтак події 1920–1930-х рр. він розглядав як передумову для початку Другої світової війни і переживав від того, що не міг зрозуміти і передбачити, яке буде розташування сил, а також співвідношення військових, економічних, революційних засобів і цілей. Німецький нацизм він порівнював із італійським фашизмом, який називав «партією із соціалістичною ідеологією минулого століття». Проте нацизм ставив на сходінку вище через наявність в ньому прусського духу. Мислитель зазначав, що фашизм виник в надрах міських мас як масова партія із галасливою агітацією (Shpengler, 2007, р. 12–13, 169).

О. Шпенглер вважав, що майбутнє країни залежить не від партії, а від «образу її створювача». Тому розглядав постать Б. Муссоліні не як партійного вождя, а як єдиновладного правителя, господаря у власній країні, державного діяча, якому притаманні лідерські якості: дипломатичність, рішучість, мужність, холодний скептицизм, реалізм. Подібної думки дотримувався й А. Гітлер, адже був переконаний в тому, що заслуга Б. Муссоліні полягає в здатності перемогти комуністів не силою зброї, а своїми ідеями. Він першим завдав удару більшовизму і продемонстрував усьому світу, що й в ХХ ст. народ можна об'єднати на основі національної ідеї. Певний час А. Гітлер прихильно ставився до італійського дуче, якого поважав за те, що той зміг об'єднати націю попри сильний вплив королівської влади, якій була підконтрольна армія і місцеві органи влади (Piker, 1993, р. 459).

Ліквідація німецької імперії далася філософу не легко. Він переніс певний психологічний шок, в його творчості спостерігається розгубленість. Зібрати думки до ладу, проаналізувати становище Німеччини і застерегти її від подібного провалу – стало головною метою філософа. О. Шпенглер вважав, що після поразки країни в Першій світовій війні воля сконцентрувалася в національному русі, в моральній поведінці видатних одинаків, а не в партіях і програмах (Shpengler, 2007, р. 170–171).

Тож, О. Шпенглер виділяє кілька видів соціалізму і надає їм свої характеристики. Програмний (партійний) соціалізм – це мислення «знизу», продиктоване вульгарними інстинктами, апофеоз стадного почуття, що ховається за гаслами «подолання індивідуалізму» і протиставлення прусському сприйняттю життя, яке завдяки видатним керівникам відчувало необхідність дисциплінованої самопожертви і тим самим набуло внутрішньої волі для виконання обов'язку в ім'я великої мети. Робочий соціалізм з суто англійським походженням виник як переможна форма фінансового капіталу. Загалом соціалізм вважав застарілим, так само як перші форми лібералізму. Адже культ авторитетів, вождізму пав. Німецька молодь не знала, яким має бути справжній державний діяч, лідер, диктатор, оскільки перестала поважати історію.

О. Бісмарк досягнув мети лише тому, що розумів історичний хід подій свого часу і вмів користуватися своїми знаннями.

Націоналізм, в якому була прихована ідея монархізму, О. Шпенглер вважав перехідною стадією, першою сходинкою цезаризму (вождизму). Усіх великих історичних постатей завжди тягнуло «праворуч», а слабкість більшості революцій полягає в тому, що вожді піднесли завдяки демагогії і не змогли пройти шлях від партійного до державного мислення.

Пруський характер, який дисциплінує сам себе, притаманний Фрідріху Великому, якого О. Шпенглер називає «першим слугою своєї держави». Постаттю німецького імператора захоплювався й А. Гітлер, про Фрідріха Великого Міністерство пропаганди замовляло кіно. Пруська ідея мала стати основою для остаточного подолання світової революції. Іншої можливості філософ не допускав. «Кельтсько-германська раса» сама найкраща по силі волі, яку знає світ. Пересилити себе за власним бажанням – це прусська якість. Хто не може жертвувати своїм «я», той не має право говорити про вірність. Суто прусська вірність проявляється в епоху великих катастроф. Вождь має знати, що маса і партія ніколи не були вірними соратниками. Вони бажать лише перемог і приносити себе в жертву їм не притаманне. Хто думає і відчуває із позиції маси, той не залишить в історії нічого, окрім слави демагога. Не партія, а армія можуть стати майбутньою формою влади. Цінність будь-якої армії в старих, перевірених солдатах, а не у вищому офіцерському складі. Німеччина одна має прусський дух як факт в собі. З цим багатством зразкового досвіду вона може стати вихователем «білого» світу, а можливо і її спасителем (Shpengler, 2007, p. 172–176, 182–183).

Тож ключем до спасіння Європи міг стати лише прусський соціалізм, не як адміністративно-територіальна і політична одиниця виміру, а як світоглядне поняття. Пруссаком могла стати будь-яка «біла» людина, яка мала певний набір якостей. Філософ виступає проти фінансового лібералізму, послаблення ролі держави і армії. Вважає, що держава має спиратися на армію, а не на політичні партії, адже лише військовослужбовці здатні принести себе в жертву заради майбутнього країни і бути відданими до кінця.

Загалом творчість та сама постать О. Шпенглера спочатку добре сприймалася нацистами і він був досить популярним в період Веймарської республіки. Про нього писала німецька преса, повідомляло радіо. Оцінюючи свої політичні роботи, видані збірником «Політичні твори», у передмові за жовтень 1932 р. філософ писав, що «з цієї книжки бере свій початок національний рух» (Artamoshin, 2009, p. 149). О. Пленков вважає, що популярність О. Шпенглера принесли його нові, абсолютно оригінальні ідеї про необхідність і неминучість національної спільноти і національної ідентичності, які він зміг обґрунтувати особливостями німецької політичної культури (Plenkov, 1997, p. 361). Однак згодом філософ втратив свій шанс опинитися на одному рівні з Нітше. Нацисти, напевно, не змогли пробачити О. Шпенглера критику і не сприйняли їх ідеології, а також те, що він віддавав перевагу італійському фашизму і Б. Муссоліні, а не німецькому націонал-соціалізму і А. Гітлеру.

О. Шпенглер мав добрі стосунки і листування із італійським дуче, у 1920-х рр. надсилав йому свої твори. Особу А. Гітлера як лідера НСДАП жодного разу не згадав у «Роках рішень». Ймовірно тому, що фюрер в цей час ще не був лідером всієї нації, а представляв одну з багато чисельних німецьких партій і тільки-но починав кар'єру диктатора. Водночас А. Богомолів зазначає, що ігнорування постаті Гітлера пов'язана із особистою неприязню до нього (Bogomolov, 1969, p. 165).

У 1925 р. філософ відмовився від співпраці із НСДАП, в 1933 р. не став співпрацювати з Міністерством пропаганди і не дав згоди очолити кафедру культурної й універсальної історії при Лейпцизькому університеті. Зустріч О. Шпенглера із А. Гітлером відбулася у липні 1933 р. в Байройте, але порозуміння

між ними не сталося – фюрер розкритикував філософа за ігнорування расового питання. Попри замовчування робіт О. Шпенглера в Німеччині, він все таки став відомим в Італії, Франції, Англії, США (Vershinin, 2007, p. 210–211).

На складні стосунки О. Шпенглера із нацистським режимом, особливо після приходу останнього до влади, звертає увагу А. Галкін. Він вважає, що філософ упав в немилість через критику «нової влади» і прихильність до монархічного кола «вільгельміністів», які вважали нацистський режим проміжним на шляху до реставрації монархічного устрою (Galkin, 1989, p. 278).

С. Артамошин зазначає, що О. Шпенглер на президентських виборах 1932 р. голосував за Гітлера не як за державного діяча, а як за представника НСДАП. Однак подальша діяльність нацистів його не вразила. Він не розумів їх демагогії та популізму, пишності парадів і галасливого шуму, і писав, що народ поетів і мислителів перетворюється на народ бовтунів і підбурювачів. Вважав, що політики мають бути більш скромнішими і працьовитішими. У березні 1933 р. філософ відхилив прохання Й. Геббельса виступити із промовою на День Потсдаму. Наприкінці року міністр пропаганди розпорядився не згадувати його ім'я в пресі, тобто повністю «викреслити» із історії нацизму. «Расова проблематика у біологічному значенні ніколи не подобалася О. Шпенглеру. – пише історик. – Він надавав значення душевно-духовним і вольовим якостям раси. Раси не чистої, а сильної, котру має в собі народ. А отже, консервативно-революційні погляди філософа не співпадали із расово-біологічним світобаченням нацистів, котрі, до того ж, не бажали терпіти поряд політичних наставників, які не підкорялися волі переможців» (Artamoshin, 2009, p. 153).

Непорозуміння із філософом не завадило нацистам взяти за «ідейне озброєння» шпенглерівське вчення про душу, долю, суспільну нерівність, поділ на обраних, які мали вроджене право панувати і підлеглих, прусський соціалізм, войовничість північної раси, яка мусила захищати західну культуру (Bessonov, 1985, p. 94). Значний вплив творчості філософа на тогочасний соціум, формування націонал-соціалізму і Третього рейху чітко відтворені в спогадах учасника подій Отто Штрассера. «Жоден майбутній історик, – писав він, – не може зрозуміти і пояснити сьгоднішній Третій Рейх, не прочитавши «Занепад Європи», «Пруссактво і соціалізм»... Шпенглер, який обожнював прусський дух, ...мріяв поставити соціалізм на службу пруссактву. Саме це і зробив Гітлер» (Shtrasser, 1999, p. 43–44).

Погляди О. Шпенглера і А. Гітлера в дечому схожі, але мають і суттєву відмінність. Обидва часто розмірковували над ідеями волюнтаризму, індивідуалізму, вождізму, інтернаціоналізму, державотворення, націотворення, суспільно-політичного устрою, поняттями «соціалізм», «націоналізм», «національна ідея», поділяли прагнення до влади, до диктатури влади, принципи пануючої і підлеглої нації тощо.

Як зазначав К. Зонтгаймер, молодий німецький націоналізм відрізнявся від традиційного націоналізму насамперед своєю антибуржуазною спрямованістю та відкиданням капіталістичної системи економіки. На відміну від соціалізму марксистського зразка, основною рисою молодого націоналізму стало антикапіталістичне та антибуржуазне налаштування. Перехід від марксистсько-соціалістичної моделі нової економічної та суспільної системи нації до ідеї народної спільноти («німецького соціалізму»), що працює на благо держави, був дуже примарним. Соціалізм як термін ще міг частково зберігати свою антикапіталістичну суть, та міг вживатися як синонім націоналізму – як у О. Шпенглера, так і в публіцистиці НСДАП у пізній період її існування. Втім, поєднання націоналізму та соціалізму є сутнісним критерієм молодих націоналістів, основною відмінністю від попереднього покоління. НСДАП стала найбільшою надією німецького народу завдяки тому, що об'єднала усі антидемократичні сили правого крила (Zonthaimer, 2009, p. 256–257, 277).

Висновки. Творчість О. Шпенглера деякий час позитивно сприймалася нацистами, адже він писав про поділ народів/націй на обраних та підлеглих. Вважав, що для соціалізму характерне поглинання індивідуальності та її розчинення в загальній людській масі. У соціалістичних ідеях панувала дисципліна, твердий державний порядок, сильна ієрархія влади. Публікації філософа посприяли обґрунтуванню окремих аспектів ідеології націонал-соціалізму: ідей «соціалізму», «вождізму», лідерства Німеччини серед європейських країн, історичної особливості німецької нації, її войовничий, завойовницький характер, поєднання прусського духу (націоналізму) із соціалізмом. Погляди О. Шпенглера зіграли значну роль у підготовці німецького суспільства до сприйняття нацистської ідеології і теоретики «нового режиму», попри складні стосунки філософа з націонал-соціалістами, належно оцінили його духовний спадок. Адже історія згодом показала, що Третій Рейх уособлював в собі залізний порядок з потужною вертикаллю влади, подавляв будь-які прояви самовольства у прийнятті важливих державних рішень. Останнє слово завжди залишалося за фюрером.

Бібліографія

- Артамошин, С.** (2009). Освальд Шпенглер и «консервативная революция» в Германии, *Вопросы истории*, № 6, С. 148–154
- Афанасьев, В.** (2007). *Философия политики Освальда Шпенглера* (дис. докт. полит. наук: спец. 23.00.01), Москва, 336 с.
- Бессонов, Б.** (1985). *Фашизм: идеология, политика*. Москва: Высшая школа, 279 с.
- Бланк, А.** (1974). *Идеология германского фашизма: Материалы к спецкурсу для студентов исторических факультетов*. Ч. 3. Вологда: Областная типография, 123 с.
- Богомолов, А.** (1969). *Немецкая буржуазная философия после 1865 г.* Москва: МГУ, 448 с.
- Вершинин, С.** (2007). Освальд Шпенглер как геополитик. *Шпенглер О. Годы решений. Германия и всемирно-историческое развитие*. Екатеринбург: У-Фактория, С. 210–223
- Галкин, А.** (1989). *Германский фашизм*. Москва: Мысль, 352 с.
- Зоннтаймер, К.** (2009). *Як нацизм прийшов до влади: авториз. пер. з нім.* Київ: Дух і Літера, 320 с.
- Мелешенко, З.** (1965). *Немецкая философия XIX – начала XX вв. в идейной борьбе за национальное единство Германии*. Ленинград, 118 с.
- Пикер, Г.** (1993). *Застольные разговоры Гитлера: пер. с нем.* Смоленск: Русич, 496 с.
- Пленков, О.** (1997). *Мифы нации против мифов демократии. Немецкая политическая традиция и нацизм*. Спб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 576 с.
- Пленков, О.** (2004). *Третий рейх. Социализм Гитлера*. Спб.: Нева, 480 с.
- Салата, О.** (2017). Світоглядні та методологічні позиції формаційного і цивілізаційного підходів до історії, *Цивілізаційні дискурси світової та української історіографії: наук. ред. О. Салата (с. 9–20)*. К.: Київський університет ім. Б. Грінченка.
- Степанова, А.** (2013). *Поэтология фаустовской культуры. «Закат Европы» Освальда Шпенглера и литературный процесс 1920-х – 30-х гг.* Днепропетровск: ДГУ, 494 с.
- Шпенглер, О.** (1922). *Пруссачество и социализм: пер. с нем.* Петербург: Academia, 71 с.
- Шпенглер, О.** (2007). *Годы решений. Германия и всемирно-историческое развитие: пер. с нем.* Екатеринбург: У-Фактория, 224 с.
- Штрассер, О.** (1999). *Гитлер и я: пер. с англ.* Ростов-на-Дону: Феникс, 384 с.
- Farrenkopf, J.** (2001). *Prophet of Decline: Spengler on World History and Politics* (Political Traditions in Foreign Policy Series). Baton Rouge: Louisiana State University Press, 304 p.
- Felken, D.** (1988). *Oswald Spengler: konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur*. München: Beck, 304 p.
- Koktanek, A.** (2015). *Oswald Spengler. Leben und Werk: Biographie*. Lindenbaum Verlag, 560 p.
- Koktanek, A.** (1968). *Oswald Spengler in seiner Zeit*. München: Beck, 523 p.

References

- Afanasev, V.** (2007). *Filosofia politiki Osvalda Shpenglera* [Philosophy of politics Oswald Spengler] (*Abstract of Doctoral thesis*). Moscow [in Russian]
- Artamoshin, S.** (2009). Oswald Shpengler i «konservativnaa revolucija» v Germanii [Oswald Spengler and the «Conservative Revolution» in Germany]. *Voprosi istorii*, № 6, 148–154 [in Russian]
- Bessonov, B.** (1985). *Fashizm: ideologija, politika* [Fascism: ideology, politics]. Moscow: Vyshaja shkola, 279 p. [in Russian]
- Blank, A.** (1974). *Ideologija germanskogo fashizma: Materialy k speckursu dlia studentov istoricheskikh fakultetov* [The ideology of German fascism: Materials for the special course for students of historical faculties]. Ch. 3. Vologda: Oblastna tipografija, 123 p. [in Russian]
- Bogomolov, A.** (1969). *Nemeckaa burzhuznaa filosofija posle 1865* [German bourgeois philosophy after 1865]. Moscow: MGU, 448 p. [in Russian]
- Farrenkopf, J.** (2001). *Prophet of Decline: Spengler on World History and Politics (Political Traditions in Foreign Policy Series)*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 304 p.
- Felken, D.** (1988). *Oswald Spengler. Konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur*. München: Beck, 304 p.
- Galkin, A.** (1989). *Germanski fashizm* [German fascism]. Moscow: Mysl, 352 p. [in Russian]
- Koktanek, A. M.** (2015). *Oswald Spengler. Leben und Werk: Biographie*. Lindenbaum Verlag, 560 p.
- Koktanek, A. M.** (1968). *Oswald Spengler in seiner Zeit*. München: Beck, 523 p.
- Meleshenko, Z.** (1965). *Nemeckaa filosofija XIX – nachala XX vekov v ideinoi borbe za nacionalnoe edinstvo Germanii* [German philosophy of the XIX – early XX centuries in the ideological struggle for the national unity of Germany]. Leningrad, 118 p. [in Russian]
- Piker, G.** (1993). *Zastolnie razgovoru Gitlera* [Hitler's table talk]: *avtoriz. per. s nem.* Smolensk: Rusich, 496 p. [in Russian]
- Plenkov, O.** (1997). *Mify nacii protiv mifov demokratii. Nemeckaa politicheskaa tradicija i nacizm* [Myths of the nation against the myths of democracy. German political tradition and Nazism]. Sankt-Peterburg: Izd-vo Russkogo Hristianskogo humanitarnogo instituta, 576 p. [in Russian]
- Plenkov, O.** (2004). *Treti Reih. Socializm Gitlera* [Third Reich. Hitler's socialism]. Sankt-Peterburg: Neva, 480 p. [in Russian]
- Salata, O.** (2017). *Svitohlyadni ta metodolohichni pozysii formatsiynoho i tsyvilizatsiynoho pidkhodiv do istorii* [Worldview and methodological positions of the formative and civilizational approaches to history], *Tsyvilizatsiyni dyskursy svitovoi ta ukrajinskoy istoriohrafii: za nauk. red. O. Salaty*. Kyiv: Kyivskyy universytet im. B. Hrinchenka, 9–20 [in Ukrainian]
- Shpengler, O.** (1922). *Prussachestvo i socializm* [Prussian and socialism]: *avtoriz. per. s nem.* Peterburg: Academia, 71 p. [in Russian]
- Shpengler, O.** (2007). *Gody resheni. Germania i vseмирno-istoricheskoe razvitie* [Years of decisions. Germany and the world historical development]: *avtoriz. per. s nem.* Ekaterinburg: U-Faktorija, 224 p. [in Russian]
- Stepanova, A.** (2013). *Poetologija faustovskoi kulturi. «Zakat Evropu» Osvalda Shpenglera i literaturni process 1920-h – 30-h godov* [Poetology of Faustian culture. The Decline of Europe by Oswald Spengler and the literary process of the 1920s and 1930s]. Dnepropetrovsk: DGU, 494 p. [in Russian]
- Shtrasser, O.** (1999). *Gitler i ia* [Hitler and me]: *avtoriz. per. s angl.* Rostov-na-Donu: Feniks, 384 p. [in Russian]
- Vershinin, S.** (2007). *Oswald Shpengler kak geopolitik* [Oswald Spengler as geopolitics] [Shpengler O. Gody resheni. Germania i vseмирno-istoricheskoe razvitie]. Ekaterinburg: U-Faktorija, 210–223 [in Russian]
- Zonthaimer, K.** (2009). *Yak nacyzm pryishov do vladu* [How fascism came to power]. Kyiv: Dux i Litera, 320 p. [in Ukrainian]